

Elles no només filaven: producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval

*per Mireia Comas, Carme Muntaner i Teresa Vinyoles**

RESUM:

En aquest estudi pretenem apropar-nos a les activitats professionals de les dones a Catalunya, sobretot a Barcelona i la seva àrea d'influència, durant els darrers segles medievals, centrant-nos en la seva participació en el món dels negocis i dels treballs autònoms. Per aconseguir-ho, hem treballat amb documentació molt diversa i difícilment seriable. Hem repassat exemples de dones que, especialment en l'àmbit urbà, treballaven en el món del comerç i de la manufactura. També hem analitzat les transmissions entre mestra i aprenenta, i fins a quin punt la formació de les corporacions d'oficis va restringir progressivament la presència femenina —almenys de manera oficial— en el treball independent. Constatem que moltes dones urbanes tenien oficis i negocis completament diferents dels del marit, i elles els regien de manera independent.

PARAULES CLAU:

Història de les dones, Catalunya, edat mitjana, treball femení, comerç, manufactura, corporacions d'oficis, mestratge femení.

ABSTRACT:

The aim of this paper is to find out about the professional activities of women in Catalonia, especially in Barcelona and its area of influence, during the late medieval period, focusing on their participation in business and independent trade. To achieve this purpose, we have looked at evidence of a very diverse and non-quantifiable nature. We have examined examples of women, especially from urban areas, who worked in the world of commerce and manufacturing. We have also analysed the transfers between mistresses and apprentices and studied whether guild development increasingly restricted the presence of women, officially at least, in independent trades. We note that many urban women had trades and ran businesses completely different from those of their husbands and managed them independently.

KEY WORDS:

History of women, Catalonia, Middle Ages, female employment, manufacturing, guilds, tradeswomen.

* Grup [contra] Taedium, grup de recerca en Història Medieval i Innovació Docent de la Universitat de Barcelona, coordinat per Teresa Vinyoles. L'origen d'aquest article és una comunicació presentada al XIII Col·loqui Internacional AEIHM Barcelona, 2006. Agraïm la col·laboració de la Dra. Marta Sancho.

En la realitat quotidiana medieval i també en l'imaginari, les dones filaven; però no només filaven, el marc laboral femení era molt més ampli. Sabem que les dones de la classe menestral, les mullers i les filles dels artesans treballaven a l'obra familiar i coneixien les tècniques de l'ofici, si bé la documentació no les acostuma a citar com a professionals. Mentre que els homes eren identificats pel seu ofici, elles ho eren en relació amb l'home. En aquest article haurem de seguir el rastre d'aquestes dones a partir de detalls que ens ofereix documentació diversa. Les fonts històriques medievals que ens permeten visualitzar el treball femení no són en general seriables, de manera que no en podem obtenir resultats quantificables, ni obtenir-ne estadístiques. El que podem fer és analitzar la casuística concreta, recuperar els noms i les tasques de professionals de diferents oficis i de dones vinculades al món dels negocis.¹

L'activitat econòmica de les dones com a productores i negociantes a Catalunya es troba més documentada quan es tracta d'una professió diferent de la del marit. El prototipus de matrimoni que treballa conjuntament a l'obra familiar, que és a la vegada botiga i espai de formació professional al qual es fa referència sempre que es parla del treball artesanal si bé responia a una realitat quotidiana a les ciutats i viles medievals, no queda documentat com a tal, ja que només s'esmenta el mestre artesà, que a la vegada és l'amo i cap de casa. De manera que se'ns escapa el paper que tenia la seva dona a l'obra, la botiga, la formació dels aprenents i l'administració del negoci familiar; és una mostra clàssica del que els especialistes fa temps denominen la presència invisible de les dones. En canvi, documentem, especialment al llarg del segle XIV, dones casades i vídues que tenien oficis diferents dels del marit i que actuen com a empresàries: compren matèries primeres, contracten aprenents i cobren per la feina feta.

Per exemple, la dona d'un espaser era cosidora, la d'un tragner era sabatera, la d'un argenter teixia xarxes; documentem una guaridora que era vídua d'un mariner, una sedera vídua d'un sastre, una filadora esposa d'un abaixador; la dona d'un batedor de fulla d'or era barretera, la d'un pintor era teixidora, la muller d'un argenter es definia com a mestra de vestidures sagrades, etc. Cap d'elles no era assalariada sinó que es tractava de productores independents.

Aquest article mostra diferents aspectes referents a l'activitat productiva i mercantil de les dones dels darrers segles medievals. En primer lloc, s'esmentaran les activitats econòmiques (mercantils, de serveis i manufactureres) en les quals està documentada la seva participació i, en segon lloc, es posarà de relleu l'existència de dones de la noblesa que van tenir o van projectar obradors tèxtils. En tercer lloc, s'analitzarà com la transmissió dels oficis estava molt sexuada. Finalment, es considerarà fins a quin punt la constitució de corporacions d'oficis

1. La documentació emprada consisteix en el *Llibre del Consell* de Barcelona i els bans municipals (iniciats el 1301), els llibres dels manaments del veguer que comencen el 1395, alguns llibres de comptes particulars, les *ordinacions* gremials que es van dictar des del 1203, algun plet, el fogotament de 1378 i la documentació notarial (testaments, encants, àpoques, requestes, comandes...).

a partir del segle XIV va restringir la possibilitat que les dones poguessin desenvolupar un ofici de forma independent, és a dir, fora de l'economia familiar.

La participació de les dones en el petit i el gran comerç

Està ben documentada la presència de dones en el camp del comerç, especialment en la venda al detall, fos d'aliments, matèries primeres elaborades o semielaborades, o manufactures, que havien produït elles mateixes o havien comprat per tal de revendre.² A Barcelona se les troba venent tot tipus de productes a més dels que venien en els obradors familiars. Hi havia peixateres, saboneres, formatgeres, ollerres, venedores de queviures... (vegeu el quadre 1).³ Venien en els obradors familiars, en botigues o a les parades dels mercats, que en el cas de la ciutat de Barcelona es tractava d'un mercat diari, per als productes de primera necessitat —en altres ciutats, els mercats se celebraven un o dos cops a la setmana—, i també podien ser proveïdores habituals, per exemple, del palau reial i de comunitats religioses. La majoria de persones que es dedicaven a la venda de fruites, verdures, aviram, ous, etc., als mercats de viles i ciutats, eren dones. De manera que sovint eren les mateixes pageses qui comercialitzaven els seus productes; però també trobem dones que els compraven directament als pagesos i pageses de l'entorn i els revenien a plaça. El 1341 un ban municipal del consell barceloní exigia «que neguna revenedora no gos comprar rayms de vinya de neguna persona si doncs no sabia que fossen de la sua pròpia honor».⁴ Entre les dones que intervenien en l'horticultura coneixem Constança, que el 1386 subministrava verdures a la casa reial i al monestir de Pedralbes i reclamava els deutes de quantitats procedents, en part, de la venda de carbasses i melons.⁵

A Barcelona la venda de peix a la Peixateria, que era un monopoli municipal, estava en mans de dones, ja que les ordenances disposaven que la muller o una assalariada del mateix pescador venguessin el peix, i en canvi hi havia un home que s'encarregava d'esquarterar els grans peixos. Per altra banda, a Tarragona es

2. La presència de les dones en aquests afers també està documentada a altres indrets d'Europa. Per exemple, en un robatori prop de Basilea es constata que més de la meitat dels perjudicats havien estat dones dedicades al comerç. Hi va haver 61 comerciants afectats pel robatori d'un carregament d'un carro, dels quals 37 eren dones; entre elles les pèrdues van ser molt variades: Cristina Oflaterin hi va perdre 501 florins, mentre que algunes venedores de vell o petites negociantes només van perdre l'equivalent al valor de set o vuit florins. C. OPITZ, «Vida cotidiana de las mujeres en la Baja Edad Media (1250-1500)», G. DUBY i M. PERROT, *Historia de las mujeres en Occidente. II. Edad Media*, Madrid, Taurus, 1992, 359.

3. El mateix passava a París, on una tal Genoveva venia plomes de paó reial i hi havia dones tractants de fires. M. W. LABARGE, *La mujer en la Edad Media*, Madrid, Nerea, 1986, 197.

4. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Llibre del Consell* 15, f. 35v. (1341).

5. Era vídua en primeres núpcies de Salvador Moler i estava casada en segones amb Bertran Setarres, habitant de l'Alguer. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Jaume Just, 40/6, 56v. (1386).

parla de venedors i venedores de peix, i també de pescadors i pescadores. La sexuació del treball, pel que fa a la venda de productes de consum, es veu en la carn, ja que els carnisers eren exclusivament homes.

Les venedores eren tractades per la llei de la mateixa manera que els homes. Mostra d'això són les *ordinacions* del *Llibre del Consell* de Barcelona que tractaven per igual revenedors i *revenedores*,⁶ taverners i taverneres, així com venedors i venedores d'oli, de sal, de raïm, de palla, de llenya, de volateria, etc. Tanmateix, de manera força excepcional, en un ban sobre la prohibició de vendre oli fora de la plaça de l'Oli, la pena per *somada* era de 10 sous de càrrega d'home i de 5 sous de càrrega de dona.⁷

El servei d'hostatgeria sembla que, en gran part, també estava en mans de dones. Es pot generalitzar a partir del que se sap d'algunes poblacions com Sant Boi de Llobregat on, al segle XIV, totes les dones amb un ofici documentat eren hostaleres, excepte una que era sabatera.⁸

També hi va haver, i no poques, dones de les classes benestants urbanes que van invertir els seus béns en comandes comercials i van actuar com a prestamistes de productes o de diners. Berenguera Serra estava especialitzada en préstecs de cereals.⁹ Entre les dones que deixaren diners hi havia Elionor, vídua del mestre de medicina Bernat Oriol, que el 1399 prestà 33 lliures a Elionor, teixidora de vels, muller d'Antoni Barceló.¹⁰ En un altre cas, a finals del segle XV, Joana, batedora de fil d'or i plata, casada amb un barber, va deixar diners per tal que una altra dona, Elionor, esposa d'un metge, pogués pagar el cens que devia per un camp que posseïa al territori de Barcelona. A canvi, Joana obtingué el dret de collir el blat sembrat que posteriorment va vendre a una molinera.¹¹ Aquesta transacció té l'interès addicional de mostrar unes relacions mercantils articulades entre dones.¹²

6. També les Ordinacions de Tarragona parlen de *venedors* i *venedores*, *revenedors* i *revenedores* i a més de *regaters* i *regateres*.

7. La paraula *somada* es fa servir normalment per a designar la càrrega d'un animal de bast; en aquest context, però, es referiria a la càrrega que pot portar una persona, considerada diferent per a un home que per a una dona.

8. J. MIQUEL, *Dones dels segles XIV al XVI. Sant Boi de Llobregat a l'època medieval i moderna*, Sant Boi de Llobregat, Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, 2003. El cas de Santiago de Compostel·la està documentat per P. SÁNCHEZ, «El trabajo de las mujeres en el medioevo hispánico: fueros municipales de Santiago y su Tierra», *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Madrid, Almadayna, 1988, 179-190.

9. C. BATLLE, «Noticias sobre la mujer catalana en el mundo de los negocios (siglo XIII)», *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Madrid, Almadayna, 1988, 201-221.

10. APHB, Tomàs Bellmunt, 79/2 (1399). Conegudes en castellà com a *regateras* o *regatonas*, les dones prestamistes deixaven uns diners que els serien retornats després amb interessos. Consta que entre 1296 i 1313 a París hi havia canviadores (*changeresses*) i usurers. P. GRIMAL (dir.), *Histoire mondiale de la femme. L'occident des celtes à la Renaissance*, París, Nouvelle Librairie de France, 197.

11. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Cancelleria, Processos en quart, 1489-1491.

12. A Montpellier també es documenten moltes dones relacionades amb activitats de préstec a escala local —diferenciat del món dels bancs i les finances, amb un predomini masculí.

Algunes dones van estar presents en el gran comerç pel fet de ser filles i hereves, mullers o vídues de negociants.¹³ Quan intervenien en aquest sector com a esposes, podien prendre un paper rellevant en cas d'absència del marit, com va succeir en el de Maria Desmàs, filla d'un calafat i casada amb el pelleter Pere de Malla, procedent de Vic. El marit havia traslladat el negoci a Barcelona, on tenia un obrador, comerciava amb pells amb el nord d'Àfrica i invertia en comandes comercials. La seva dona deuria col·laborar estretament amb ell, ja que Pere, en el seu testament escrit l'any 1277, li va deixar la direcció del negoci, tot i tenir un fill ja major d'edat. Maria, a més, va pujar els cinc fills que tenia, dels quals quatre eren encara menors en quedar vídua, i va haver de fer front a una sèrie de problemes: el mal moment polític de les relacions amb el nord d'Àfrica, els deutes del primogènit, la follia d'una filla i l'empresonament d'un fill. Va ser una dona forta que va tenir cura a la vegada de la família i dels negocis.¹⁴

També es pot citar l'exemple de Serena, casada amb Ramon de Tous, mercader que va treballar com a administrador de la comtessa de Luna. En absència del marit es va ocupar que les espècies que tenia emmagatzemades no es fessin malbé, va estar al corrent dels preus i, a més, pel seu compte, va invertir en comandes comercials. Així un mercader reconeixia que havia rebut de «madona Sereneta» dues peces de drap per a vendre-les a Sicília; els draps estaven valorats en 15 lliures i van ser venuts per 20, o sigui que a més de pagar les despeses, Sereneta va rebre blat sicilià —era un any de carestia, el 1374—, i encara li van restar uns guanys.¹⁵ Un altre exemple del paper de la dona d'un

Com més avall de la categoria social dels prestamistes s'anava, més gran era el nombre de dones dedicades a aquesta activitat. Predominaven les prestamistes solteres o vídues per sobre les casades. K. L. REYERSON, «Women in Business in Medieval Montpellier», B. A. HANAWALT (ed.), *Women and Work in Preindustrial Europe*, Indiana University Press, 1986, 132-133.

13. La historiografia no catalana fa anys que n'ha donat alguns exemples. Se sap d'algunes dones angleses, que en algun cas es pot assegurar que eren vídues, que controlaven negocis entre els ports anglesos i la ciutat de Sevilla. Fins i tot podien ser tutores i curadores de les companyies comercials. Així, Maria Álvarez de Espinar ho era d'una companyia de Segòvia en la qual participaven nou homes i sis dones, a finals de l'edat mitjana (AGS, C. de C. (Memoriales), leg. 120, f. 17, 1r). O Francisca de Àvila, que subscrigué en nom propi amb dos altres mercaders unes cèdules de canvi per a certes mercaderies destinades als mercats de Flandes i Bretanya (M. ASENJO, «Participación de las mujeres en las compañías comerciales castellanas a fines de la edad media. Los mercaderes segovianos», *El trabajo de las mujeres en la Edad Media...*, 223-234). També es coneix el cas de Philippe le Tailor i la seva muller; quan ell va morir el 1291, la seva dona Sabina va continuar el negoci de vins que tenien a Londres, i a finals de la seva vida era una de les persones que pagava més impostos de la ciutat (LABARGE, *La mujer en...*, 192). O el de Margery Haynes, de Castle Combe (Wiltshire), que al segle XV es va fer càrrec dels tres molins que el seu marit li havia llegat i va ampliar les possessions amb una casa i un taller. B. S. ANDERSON i J. P. ZINSSER, *Historia de las mujeres: una historia propia*, I, Barcelona, Crítica, 1992, I, 452.

14. T. VINYOLES, *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Lleida, Pagès/Eumo, 2005, 194-195.

15. T. VINYOLES, «L'amor i la mort al segle XIV. Cartes de dones», *Miscel·lània de textos medievals* 8, Barcelona, CSIC, 1996, 111-198.

comerciant en el funcionament del negoci familiar es troba a casa dels Eimeric, una acabalada família barcelonina d'origen italià. Estàcia, esposa de Bernat Eimeric, aviat va començar a aparèixer en la documentació, juntament amb el nom del marit, i va arribar a un coneixement tal del negoci, que en morir ell, el 1217, no va tenir cap problema per continuar amb l'empresa. Van ser quasi deu anys en els quals Estàcia va estar al capdavant del negoci familiar, tenint a càrrec, a més, cinc fills, als quals va educar i col·locar. Posteriorment, el primogènit, Guillem, col·laborà amb la mare i, en casar-se ell, també la seva esposa, Estefania Ombau, participà en l'empresa i un cop vídua continuà sola el negoci.¹⁶ Algunes vídues joves amb fills petits van decidir mantenir-se en aquest estat, dedicades a la cura dels infants i la gestió del negoci.¹⁷

En altres casos les dones estaven involucrades en negocis importants per haver-los heretat del pare. En els dos exemples que s'explicaran d'aquest tipus, els marits van participar més o menys profundament en aquestes activitats. En el primer, Maria, esposa del notari Miquel Ferran, va constituir el 1460 una societat mercantil amb un draper; ella, juntament amb el seu marit, administrava i controlava l'empresa que formava part dels seus béns parafernals.¹⁸ En el segon, una nena que no havia fet els 12 anys, hereva d'un negoci de draperia, va ser lliurada en matrimoni a un jove que, a la vegada, entrava a formar part del negoci com a soci; d'aquesta manera ell ascendia socialment, ja que era fill d'un menestral.¹⁹ La noia seria, doncs, en rebre l'herència, la sòcia capitalista i el seu marit, el soci treballador.²⁰ D'acord amb el que afirma Àngels Solà,²¹ moltes carreres masculines no haurien arribat tan amunt, o ni tan sols haurien començat, sense l'herència material i immaterial femenina, transmesa per mares o àvies, i com veiem en aquest cas també esposes.

Tanmateix, la participació de les dones en el comerç internacional es deuria veure afectada per l'ordre del rei Martí, que el 1403 va establir que només els homes podien exercir la professió de mercaders. Així ho donen a entendre els registres notariais consultats per Paulino Iradiel, car les societats de tipus inter-

16. BATLLE, «Noticias sobre la mujer catalana...», 209.

17. Era una opció que prenién vídues d'arreu d'Europa, així per exemple França. Méli-sende Giraudoux, de Périgueux, vídua des de molt jove, amb tres fills i esperant el quart, va decidir no casar-se i es dedicà exclusivament a la cura dels fills i a la gestió del patrimoni llegat pel seu marit, assumint-lo tota sola. Mabilia Lecavella, de Gènova, al segle XIII es convertí en la vinatera del rei de França. ANDERSON i ZINSSER, *Historia de las mujeres...*, I, 452.

18. AHPB, Bartomeu Requesens, 203/47 (1460).

19. VINYOLES, *Història de les dones...*, 166.

20. Normalment, el rol de la dona en una empresa (*comanda*) era el de sòcia capitalista —l'inversor sedentari—, mentre que l'altre soci, home, era el treballador. Tot i això, hi havia excepcions, com en el cas, a Montpeller, d'un frare franciscà que era el soci inversor en una empresa mentre que la vídua d'un *cloth cutter* era la sòcia treballadora; o un altre cas, sempre a Montpeller, on la vídua d'un argenter acceptava una quantitat en marcs de plata en comanda d'un batxiller de dret canònic. REYERSON, «Women in Business...», 130.

21. A. SOLÀ, «Las mujeres y sus negocios en el medio urbano», I. MORANT (dir.), *Historia de las Mujeres en España y América Latina*. III. *Del siglo XIX a los umbrales del XX*, Madrid, Cátedra, 2006, 400.

nacional que ha localitzat només estaven formades per homes.²² Això no vol dir, però, que les dones deixessin d'invertir en comandes comercials, sinó que van deixar d'aparèixer en la documentació oficial com a mercaderes navegants. Tanmateix, les trobem en l'escassa documentació privada que ens ha arribat. Les cartes entre Caterina Lull, vídua de Joan Sabastida, barcelonina resident a Sicília, i la seva germana Joana, ens mostren l'activitat econòmica d'aquestes dones. Mentre una es dedicava al comerç marítim, l'altra li administrava els béns que posseïa a Catalunya i li feia de corresponsal del negoci a la Ciutat Comtal.²³

El treball de les dones en el sector tèxtil

A l'edat mitjana moltes dones tenien un ofici, més o menys qualificat, que exercien de manera autònoma, en negocis matrimonials o familiars, o com a assalariades. Es pot conèixer en quines activitats treballaven i algunes de les condicions en què ho feien, a partir que es van començar a promulgar les ordenances municipals, en el cas de Barcelona des del 1301. A més, gràcies a un fogotjament barceloní incomplet del 1378 es pot tenir una visió de conjunt de les activitats professionals a les quals es dedicaven. Cal dir, però, que és un document que només informa de les dones que eren cap de casa i que el document es refereix al quarter de Mar, on vivia gent de diferents estaments socials. Se'n mencionen 62 —nou d'elles, pobres— repartides entre 25 oficis, en els quals predominen els dels sectors tèxtils i de la confecció (22 casos), que conformen el 35,4% de les censades. El segon sector més representat és el de la venda, amb el 29%, i el tercer el de les feines agrícoles (quadre 1). Els oficis de teixidora, pentinadora de llana i costurera eren els que comprenien més dones, sis en el segon cas (una era pobra)²⁴ i cinc en cada un dels altres dos.

QUADRE 1

Professionals citades al fogotjament del Quarter de la Mar de Barcelona, 1378

<i>Oficis</i>	<i>Nombre</i>	<i>Pobres</i>
Relacionats amb el tèxtil i vestits		
Capellera	1	
Cardadora	1	
Costurera	4	1

22. P. IRADIEL, «Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias», *La condición de la mujer en la Edad Media*, Madrid, Casa de Velázquez, Universidad Complutense de Madrid, 1986, 223-259.

23. G. T. COLESANTI, *Caterina Lull i Çabastida: una mercantessa catalana nella Sicilia del'400*, [en línia] Girona, Universitat de Girona, 2006 [consulta: setembre 2008]. Disponible a <<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0203106-123547/index.html>>.

24. Com veiem el fet de treballar en un ofici no representava estar exempta de caure en la pobresa.

Filadora	1	1
Mercera	1	
Pentinadora	5	1
Teixidora	5	
Tiradora de llana	1	
<hr/>		
Feines agrícoles		
<hr/>		
Eixarcoladora	5	1
Garbelladora, porgadora	2	1
Venedora-productora de cols	3	
<hr/>		
Altres productores		
<hr/>		
Estoigera	1	
Flequera	1	
Candelera	2	1
<hr/>		
Venedores		
<hr/>		
Peixatera	5	2
«Que lliura vi»	3	1
Revenedora	7	
<hr/>		
Altres feines		
<hr/>		
Bugadera	2	
Hostalera	1	
«Que fa malcuinat»	1	
Rentadora de ventres	1	
<hr/>		

Font: AHCB, Consell de Cent, 1B. XIX-2 fogatge de 1378.

A part dels oficis mencionats i dels que apareixen al quadre, n'hi havia d'altres en què treballaven les dones com a blanquejadores, ordidores, sederes... Malgrat que una part d'elles ho feien de manera autònoma en sectors predominantment o potser fins i tot exclusivament femenins, a Catalunya mai van existir gremis formats únicament per dones com va ocórrer a París, Rouen i Colònia, encara que sí n'hi va haver algun de mixt.²⁵

Les ordenances municipals permeten copsar ja des de principis del segle XIV que hi havia oficis mixtos, mentre que altres eren sexuats, o potser hauríem de dir que la majoria d'oficis estaven en mans exclusivament masculines, mentre que alguns eren fets per dones. Les tasques més exclusivament femenines eren el filat i la costura, i també predominaven en la panificació. També dins els sectors i subsectors tèxtils hi havia diferències sexuals segons els treballs. La filatura i el muntatge de l'ordim eren activitats femenines autònomes —encara que les

25. Sobre els gremis femenins i mixtos d'aquestes ciutats, vegeu M. KOWALESKI i J. M. BENNETT, «Crafts, guilds and women in the Middle Ages: Fifty years after Marian K. Dale», *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 14 (2), 1989, 481.

dones també podien treballar a casa per encàrrec— i habitualment estaven mal pagades. Cardar i pentinar la llana també eren sobretot tasques femenines, mentre que agramar el lli —un treball que exigia molta força— requeria mà d'obra masculina, tot i que les camperoles també participaven en aquesta tasca. El tissatge de lli i seda, diferents sectors seders, la confecció de *cadins*,²⁶ com també el tissatge d'altres robes de llana amb telers amples eren treballs mixtos o femenins, en aquest darrer cas fins que el gremi els ho impedí.

També les *ordinacions* dels paraires de Tarragona de 1359 marquen molt clarament aquesta sexuació, en les diferents tasques tèxtils. Les filateres són anomenades sempre en femení, i també es parla normalment de cardadores —si bé en alguna ocasió es fa referència a cardadors i cardadores—; pel que fa a l'ordit i la venda del teixit no es fa una diferència sexuada: «tota persona que ordesca teles [o bé] tota persona que vendrà lana filada», i també en la venda de llana hi intervenen ambdós sexes: «cap corredor o corredora no gos vendre lana ne estams seus propis ne comprar-ne per revendre». Els mots *teixidor* i *batedor*, en canvi, són emprats sempre en masculí.²⁷

La filatura es va mantenir com un treball lliure —no reglat— al llarg de tota l'edat mitjana, però al segle XV va entrar sota el domini del gremi de teixidors, que imposà una sèrie de condicions a les filadores; òbviament aquestes no hi tenien cap mena de representació ni se'ls reconeixia cap privilegi ni autoritat. Les filadores treballaven en diferents règims laborals. Unes eren propietàries d'obradors que compraven la matèria primera, produïen el fil de les diverses fibres, el feien blanquejar i el venien directament a la plaça de la Llana.²⁸ Gràcies a la seva habilitat i autonomia, n'hi havia que tenien aprenentes a les que ensenyaven l'ofici. Fins i tot la dona del carceller de la presó de Barcelona, el 1445, va organitzar un taller aprofitant el treball de les preses.²⁹ D'altres treballaven a casa seva per encàrrec dels empresaris tèxtils que els subministraven la llana ja cardada, la qual havia estat prèviament netejada i cardada per les camperoles de les zones rurals d'on provenia la matèria primera.

Teixir era una activitat econòmicament i social més qualificada que la filatura, la qual es va desenvolupar molt a Catalunya des d'inicis del segle XIV fins al punt que per a cobrir les necessitats del sector van arribar mestres teixidors, «així homes com fembres d'altres terres»,³⁰ per a ensenyar als barcelonins i barceloni-

26. Els *cadins* en uns teixits de llana, estrets, sòlids i barats. *Diccionario histórico de telas y tejidos*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 2004, 50.

27. *Ordinacions i crides de la ciutat de Tarragona (s. XIV-XVII)*, Tarragona, Publicacions de l'Excm. Ajuntament de Tarragona, 1982, 27-31.

28. La plaça tenia dos sectors ben delimitats: en un les productores venien directament les seves filatures mentre que a l'altre ho feien les revenedores.

29. Es coneix aquest episodi perquè va ser denunciat. El document especifica que «té aparellades tantes filoses com hi ha fembres e filen per la carcellera al menys fins una hora après mija nit». T. VINYOLES, «Queixes dels pobres presos de la presó de Barcelona (1445)», *Acta Medaevalia* 18, 1997, 67-88.

30. VINYOLES, *Les barcelonines...*, 38-39.

nes que ho volguessin l'art de teixir la llana. El 1344 els consellers de Barcelona van prohibir a les *teixidores de cadins* treballar en diumenge,³¹ encara que el document no permet saber si aquestes professionals tenien una activitat autònoma, participaven en el taller matrimonial, eren vídues o bé assalariades. Per sort, altres tipus de fonts documentals, com les notaries, mostren com algunes dones van ser propietàries de tallers tèxtils —tissatge de fustanys i lli, negocis de draperia, un obrador de teixir lli o al sector veler—, fos com a hereves del marit, o com a propietàries autònomes. Així, el 1344, Agnès, *textrici pannorum*, que vivia al carrer Baix de Sant Pere, va rebre un llegat testamentari, a partir del qual podem veure que es tractava d'una professional autònoma que compartia l'obrador amb una costurera.³² L'any 1375 Francesca, vídua del teixidor de fustanys Bernat de Flo, va rebre dos telers amb tots els seus paraments per a prosseguir amb el negoci familiar.³³ El 1385 una sentència arbitral permetia a Brunissèn, vídua del draper Simó de Picanyes, continuar utilitzant l'obrador de la casa que el seu marit li havia deixat en usdefruit, o bé llogar-lo.³⁴ L'any 1399 una teixidora de lli, muller d'un picapedrer, contractava una aprenenta per a ensenyar-li l'ofici a canvi que l'ajudés en el taller.³⁵ Tanmateix, a partir del segle XV, només es documenten teixidores de cotó o de fustanys,³⁶ de lli i de seda, segurament perquè el poderós gremi dels *paraires de draps de llana* va foragitar les dones dels telers, en els quals havien treballat les mestresses de casa des de temps immemorial, i com a professionals des de feia almenys un segle. Com es veurà després, fins i tot varen prohibir a les vídues dels teixidors seguir amb l'obrador familiar.³⁷

Com que a l'edat mitjana les dones estaven obligades a anar amb el cap tapat, portaven tot tipus de vels,³⁸ de manera que se'n produïen molts. Al capdavant de

31. AHCB, *Llibre del Consell* 17, f. 29r.

32. Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), Bernat Villarrúbies, testaments 1300-1339, 151v. (1334). Sança, muller d'Arnau Coc, ciutadà de Barcelona, va fer una deixa a favor d'Agnès i a Guillemona «custorare que moratur cum dicta Agnete».

33. AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, 82v.-83v. (1375). A més a més, la deixava usufructuària de tota la casa on vivia, i entenem que s'hi incloïa també el taller fins i tot l'armari on guardava els fustanys.

34. AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, 34v.-35v. (1385).

35. VINYOLES, *Història de les dones...*, 181-193.

36. «Qualsevol persona, així homes com dones teixidors e teixidores de tot cotó hagen e sien tengudes fer la faena bona e rebedora», *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, 41, 344. «Tot adobador o adobadora de cadins, o tot fustanyer o fustanyera qui faça fustanys seus o d'altre no els pot vendre fins que no hagi pagat el dret», AHCB, *Ordinacions* IV-3 f. 137r., any 1406.

37. Equip BROIDA, «Actividad de la mujer en la industria del vestir en la Barcelona de finales de la Edad Media», *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Madrid, Al-Mudaina, 1988, 260.

38. A l'edat mitjana es feien amb diversos tipus de fibres encara que després la denominació de «teixidor de vels» es va referir només a l'elaboració de vels de seda. Com a mostra, vegeu aquesta enumeració d'aquestes peces en els comptes de la noble Sanxa Ximenis «Vels de lli i de cota amb el cresp llarg... Dos vels petits pels polsos de 4 pams i mig. Dos vels per portar

negociis d'aquest tipus hi havia dones, com mostren diversos exemples. Elionor, *textrici velorum*, muller d'Antoni Barceló, ciutadà de Barcelona, era una empresària que de manera autònoma dirigia el seu negoci, demanava préstecs com a velera, i sembla que apartava el marit dels afers econòmics de la seva empresa de teixir vels. Així ens ho mostra un document de l'any 1399 en què Elionor reconeixia que Elionor, vídua de Bernat Oriol, mestre en medicina, li havia deixat 33 lliures; a la vegada anul·lava una donació que havia fet anteriorment i prohibia que el seu marit reclamés res per virtut d'aquesta donació.³⁹ També a la cort reial es pagava a veleres professionals; concretament documentem el cas d'Elionor Celma que pel seu prestigi a la cort, fins i tot fou guardonada per la reina Maria de Luna.⁴⁰

L'activitat femenina en els diferents sectors de la sederia (filatura, tissatge, fabricació de vels, confecció de peces litúrgiques...) està prou documentada en el cas de Barcelona, que tenia un espai específic per vendre els fils i teles de seda, a la baixada de les Sederes. El fet que s'hagi conservat el nom en femení ens fa pensar que era un ofici eminentment de dones. Encara que *Le Livre des métiers* d'Étienne Boileau, començat a escriure el 1254,⁴¹ menciona que les dones de París intervenien en oficis tèxtils que utilitzaven la seda,⁴² sembla que la sederia a Barcelona no va aparèixer fins a l'inici del segle XIV.⁴³ Tanmateix, un estudi acurat de la documentació anterior al segle mencionat, amb unes fonts documentals més escasses que per al període posterior, en podria aportar noves dades i fer avançar cronològicament la presència de la producció sedera barcelonina en mans de dones. Tot i que la sederia no fou un sector exclusivament femení, el coneixement i transmissió de la tècnica estava especialment en mans femenines, o almenys fou així durant el 1300. Les notícies de dones treballant la seda és constant; per exemple, el consell municipal barceloní va pagar l'any

l'horera al front, de sis pams. Dos vels per dobles...». J. ANDREU, J. CANELA i M. A. SERRA (eds.), *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Noualles 1440-1443*, Barcelona, Fundació Noguera, 1992, 78.

39. AHPB, Tomàs de Bellmunt 79/2, f. 4v.

40. A. JAVIERRE, *Maria de Luna reina de Aragón*, Madrid, CSIC, 1942, 142.

41. Aplegava els reglaments i la legislació dels oficis de París des del regnat de Lluís IX; sembla que arribà fins al 1271. A. HIGOUNET, «La femme au Moyen Age en France dans la vie économique et sociale», P. GRIMAL (dir.), *Histoire mondiale de la femme*. II. *L'occident des celtes à la Renaissance*, París, Nouvelle Librairie de France, 1966, 157, 167. Menciona 100 oficis, sis dels quals eren femenins. Per als oficis molt especialitzats admetien que les dones poguessin continuar el negoci del difunt marit amb les mateixes prerrogatives i que tinguessin aprenents.

42. E. Sullerot enumera filadores de seda amb fus gran i fus petit, teixidores de seda, teixidores d'or, capelleres que treballaven amb aquestes matèries, batifulleres; totes elles feien el seu aprenentatge i havien de passar els exàmens corresponents per tenir el grau de mestres en l'ofici, igual que passava en els altres gremis. E. SULLEROT, *Historia y sociología del trabajo femenino*, Barcelona, Península, 1988 (edició original en francès, 1968), 55-56.

43. Madurell cita que el 1316 Samuel Bonavía i Bonjuha Natan eren mercaders jueus de seda, i en data posterior cita a sederes. J. M. MADURELL, «El arte de la seda entre judios y conversos», *Sefarad* XXV, 1965, 1-35.

1405 el salari a una sedera que havia elaborat uns cordons de seda grocs i vermells que varen servir per guarnir el cavall en què va cavalcar l'infant Martí el Jove quan va entrar solemnement a la ciutat.⁴⁴

La confecció dels vestits, que en l'àmbit domèstic estava en mans de les dones del poble menut, en l'àmbit professional no estava exclusivament en mans femenines. Majoritàriament els sastres eren homes, si bé també hi havia sastresses: les *ordinacions* municipals de Barcelona de l'any 1454 manaven que cap *sastre o sartoressa* no tallés vestits si no eren de draps filats i teixits a Barcelona.⁴⁵ Els sastres tallaven, emprovaven i confeccionaven la roba que es portava a sobre, la que es veia, la que es posava per sortir al carrer, per anar a l'església o a les festes i que donava prestigi. Els sastres reials eren homes, tant per confeccionar vestits per al rei com per a la reina o per a les seves filles, però a la cort hi havia d'haver també una costurera professional, a qui de vegades s'anomenava *sartoressa*.⁴⁶ Les dones eren sobretot costureres, és a dir, confeccionaven les camises, la roba interior, la roba de casa i reformaven els vestits ja usats. Algunes tenien obradors amb aprenentes i força clientela i de fet, deuriem exercir de sastresses. Sibil·la, dona de Bartomeu Muntaner, espaser de Barcelona, per exemple, comprava l'any 1401 vuit draps de llana de diversos colors «*ad opus officii mei et causa utendi erorum*». Curiosament la primera versió del rebut feta pel notari ometia la paraula *costuraria* i la frase que hem transcrit, però Sibil·la va fer-hi afegir els mots que la definien com a professional, puntualitzant que la compra del drap la feia per la seva «empresa» de costura.⁴⁷

Hi ha referències de dones especialitzades en el treball amb fibres i teixits de luxe, especialment la seda, però també el fil d'or i plata i en la confecció de vestidures sagrades, les quals s'autoanomenen «mestres», quan en general les professionals, encara que dirigissin un obrador, no s'esmentaven com a tals. Se sap que una mestra de vestidures d'església, que tenia el seu obrador prop de Santa Maria del Mar, el 1360 el va deixar en usdefruit a una col·lega,⁴⁸ que va continuar amb el negoci durant deu anys, fins que va morir, testant a favor dels pobres; ambdues semblen solteres en un context en què no hi havia massa dones amb aquesta condició civil. Caterina,⁴⁹ una altra mestra de vestidures d'església, en aquest cas casada, feia un llegat al plat dels pobres de Santa Maria del Mar l'any 1401.⁵⁰ En altres oficis relacionats amb la indústria del vestit també hi havia dones dirigint petits tallers: sabateres, barreteres, calceteres, merceres.

44. AHCB, *Llibre del Consell* 17, f. 59r. Clavaria 28, f. 161.

45. AHCB, *Ordinacions* IV-7, f. 92.

46. ACA, *Ordinacions* de Pere el Cerimoniós, 85-871378. L'administrador de la reina Sibil·la va pagar a Benvinguda d'Arenys, *sartoressa* de Barcelona, per camises, bragues i alcodores que ha fet a la reina i vestidures a la infanta Isabel, 85 sous. ACA. Reial Patrimoni 507 (1378).

47. AHPB, Francesc de Relat 27/3 (10 gener 1401).

48. AHPB, Joan Eiximenis, 29/21, 9v.-10r. (1360).

49. AHPB, Joan Eiximenis, 29/49, 45r.-v. (1370).

50. Arxiu de Santa Maria del Mar, quaderns de 1401, 14v.

Algunes d'aquestes productores i/o negociantes van arribar a tenir un establiment prou important i una posició econòmica sòlida com mostra el cas de la sedera Romia, vídua d'un sastre. El seu testament, escrit el 1331, indica que tenia un obrador a casa seva, al costat del portal de Santa Anna de Barcelona, que estava en contacte amb altres professionals sederes i que tenia aprenentes. En establir deixes esmentà específicament una oficiala, set aprenentes i dues nenes més, però sembla que hi havia més gent treballant per a ella. Havien rebut part del llegat, entre d'altres, Elisenda, que havia estat aprenenta seva i que ara treballava amb una sedera anomenada Fortunya —amb la condició que complís els anys que havia promès servir en l'ofici a la nova mestressa—, una tal Clara i la seva sòcia —no s'indica si també eren sederes—, i Joana, «*que operatur de officio sederie 20 solidos et aliud epitogum, et aliud epitogum domine matri sue*».⁵¹ La solidaritat entre col·legues i la voluntat que el seu negoci tingués continuïtat queda ben reflectida en el llegat a favor de la muller de Guillem d'Ordís, a qui deixà en usdefruit el seu obrador, l'empriu de rentar els draps al pou de l'hort en l'aigua corrent i l'ús de la bassa. Al seu germà Bernat Fortí, a qui llegà la casa, insistia que tingués present que l'obrador quedava per a la seva col·lega, que a més tenia dret a usar l'aigua i les infraestructures que hi havia a l'hort; no sabem si allà hi tenia plantades moreres.⁵² A aquesta dona, de la qual no es diu el nom, també li deixava un llegat per dotar la seva filla Simoneta quan es casés, amb la condició que posés els diners en una taula de canvi i els invertís fins que es casés, essent els guanys també per dotar la noia. Podria ser que aquesta dona fos sòcia seva, si bé el document no ho fa saber. Romia, doncs, era una sedera amb un obrador que, vist el nombre d'aprenentes i el volum de deixes testamentàries —que pujà a 6.000 sous—, rendia força. El testament mostra una dona previsor a i que no només era una professional qualificada, sinó que també sabia gestionar i aconsellar com calia invertir diners per treure'n benefici.

Senyores feudals, empresàries tèxtils

Hem vist fins ara dones que es dedicaven al sector tèxtil, però es tracta majoritàriament de dones del poble menut. La cultura medieval, però, posava la filosa en mans de dones de totes les classes socials. Les dones de la noblesa i de la burgesia no havien d'estar ocioses i, per això, Eiximenis recomanava a les dones honrades i riques que estiguessin sempre ocupades «en obrar seda, o en filar o

51. *Epitogum*, és a dir, de la roba que es posa damunt de la toga, del vestit, o sigui el que vindria a ser una capa o un mantell.

52. ACB, Bernat Villarúbies, testaments 1300-1339, f. 61v. (1331). Va fer deixes de 100 sous a les aprenentes que vivien a casa seva: Claret, Francesca, Elisenda, dues Margarida, Saurina i Elisenda, de Vic; i de 40 sous a dues nenes (*puellas*) deixebles seves. Acabà la menció de llegats afegint que a «*omnibus infantibus discipularum meis et que tempore obito meo mecum morabuntur*», se'ls donés cinc sous a cada una.

en qualque bon exercici, pel qual ajuden a la comunitat e a llurs cases e es guarden de ociositat». ⁵³ Però dins del sistema de producció feudal, hem trobat indicis que les senyores no només filaven per divertiment o per fugir de l'ociositat, sinó que podien regir petites empreses i negociar amb les matèries primeres i les filatures o fins i tot entrar de ple en el negoci de la draperia.

Ja durant l'alta edat mitjana, a part de la producció que feia cada família per al seu consum, hi havia obradors especialment organitzats en els quals treballaven les dones de les viles dependents dels reis carolingis. Segons consta en capitulars del segle VIII, en aquests tallers les dones filaven i tenyien les fibres amb productes naturals; eren tasques servils a les quals les dones i filles dels colons estaven obligades. ⁵⁴ No se sap amb certesa com es va canalitzar aquesta producció en els feus, però certament se seguia produint llana, lli i cànem que s'havia de pentinar, cardar, filar, teixir i posar al mercat. Segons Evelyn Sullerot, a la hisenda senyorial hi havia tallers en apartaments reservats en què les serves filaven i teixien, treballant des de la sortida del sol fins al vespre, i on una vigilanta, sovint la senyora del castell, dirigia l'obrador. ⁵⁵

S'han trobat pocs rastres documentals als nostres arxius sobre aquestes empreses regides per les senyores dels castells. De fet, a Catalunya, en general, no hi havia grans castells ni grans propietats feudals, o sigui que no es pot esperar trobar grans empreses senyorials; tampoc no s'ha trobat la documentació adequada per poder treballar amb certa profunditat el tema. Però en dos casos concrets, tots ells tardans, en què hem pogut buidar les fonts adients, trobem indicis de l'existència d'aquests negocis regits per dones de la noblesa. No se sap com es produí el pas dels tallers que definien els capitulars carolingis vers els obradors dels castells feudals, però creiem que a casa nostra les dones de pagès no treballaven en obradors, sinó a casa; allà es feien les primeres tasques amb les fibres. Aleshores la senyora rebia els productes que posteriorment filava amb un nombre determinat de col·laboradores. La producció es dirigia vers l'autoconsum del castell i en comercialitzava els excedents. Es pot definir aquest complex sistema com una veritable empresa regida per dones i amb mà d'obra femenina en totes les fases del procés, que es coneix prou bé gràcies a una font excepcional: els llibres de comptes. Ja l'escriptora Virginia Wolf demanava als historiadors que cerquessin informació en aquest tipus de documentació i en els registres parroquials, per tal d'escriure sobre la vida de les dones. ⁵⁶ I tenia raó: la lectura del llibre de comptes de la noble Sança Ximenis de Cabrera, dels anys 1440, juntament amb alguna carta referent a l'administració del seu feu que ella

53. F. EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, Barcelona, Barcino, 1927, 129.

54. «Que facin portar en els nostres gineceus, segons costum antic, les coses necessàries per el treball, és a dir: lli, llana, glast, tint vermell, rogeta, pintes de pentinar llana, cardes, sabó, grassa, atuells i els altres objectes necessaris». Fragment del *Capitular de Villis*, manat redactar per Carlemany l'any 796, cap. 43.

55. SULLEROT, *Historia y sociologia del trabajo...*, 54.

56. V. WOLF, *Un cuarto propio*, Madrid, Horas y Horas, 2003.

regia a la vall d'Osor (la Selva), permet descobrir la seva activitat professional. Llegida detingudament la documentació, s'arriba a la conclusió que gestionava, a més del feu, un obrador de filatura. A la seva residència de Barcelona rebia fil de cànem cardat, net i preparat per les camperoles d'Osor sota la supervisió d'una dona de la petita noblesa de la vall, la qual en una carta li deia: «Senyora, tramet-vos 19 lliures de fil de bri de cànem en què ha 58 rams [...]. He tant trigat a trametre-us lo bri, esperant que l'estopa fos filada, e tant no he esperat que encara no és filada pus de la mitat. La Ferrera m'ha dat de fil cru 22 lliures, e com és estat cuit són tornades a 19 lliures». ⁵⁷ Així doncs, la producció i les primeres tasques s'havien fet a Osor, on una dona de la petita noblesa local se n'havia fet responsable i havia tramès el material a la senyora eminent. Després, Sança Ximenis, amb algunes col·laboradores —un grup de cinc o sis dones— filaven conjuntament. Un cop els rams havien estat filats, els feia blanquejar, els pesava abans i després d'aquesta tasca portava el fil a teixir, especialment a dones professionals —encara que també a vegades a algun teixidor—, que després li portaven el teixit; llavors elaboraven vels en el seu domicili-taller de la plaça Santa Anna. El llibre de comptes estudiat permet veure tot aquest procés. ⁵⁸ Filaven totes juntes i Sança anotava en el seu llibre de comptes les madeixes que havia filat cada una d'elles. De la mateixa manera, feia constar que ella també filava, anotant amb la seva pròpia lletra «filat de mi, Sança Ximenis».

Alguns d'aquests productes eren per a l'autoconsum, però part del fil era venut a les teixidores com es dedueix d'aquesta nota: «He cobrat del drap qui s'és fet de dit fil, e del fil que és sobrat, 3 lliures». Quan Sança anava a les seves terres gironines per portar els comptes dels seus dominis, no deixava la seva activitat professional, que compartia amb la tasca d'administrar, cobrar les rendes i fins tot jutjar els seus pagesos. Viatjava amb les seves companyes, els fusos, les filoses i el llibre de comptes, en el qual anotava els rams que filaven i les trameses que feia a les teixidores barcelonines.

Hem documentat un altre cas de senyora noble amb interessos en el sector tèxtil és una mica més tardà. Es refereix a la iniciativa d'Hipòlita Roís de Liori, vídua de Lluís de Requesens, que l'any 1539 va aconseguir de l'emperadriu Isabel,

57. T. VINYOLES, «Unes cartes de dones del segle XV. Notes sobre la crisi feudal», *Acta Mediaevalia* 25, Barcelona, 2003-2004, 459.

58. Per exemple: «Divendres a 17 de febrer [1441] vaig trametre per madona Constança a na Berala fil per blanquejar a raó de tres sous la lliura, segons se segueix: fil filat de la dita madona Constança, 14 rams que pesen 6 unces cru; és tornat a 4 unces. Ítem filat de Juliana, 11 rams, que pesen 9 unces cru; és tornat a 6 unces i mitja. Ítem filat de mi, Sança Ximenis, són los rams 40 que pesen 2 lliures 7 unces cru, és tornat 6 lliures una unça i mitja, [o quel] Dissabte 14 d'octubre (1440) trametí per na Serval e na Cortadela, teixidora, qui està al carrer del Carne, fil prim filat per madona Constança, la valenciana, per fer tovalloles de cap, 6 unces... e li portà tres canons per fer-li les ores de fil de ma mà...», J. ANDREU, J. CANELA i M. À. SERRA (a cura de), *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Novalles, 1440-1443*, Barcelona, Fundació Noguera, 1992, 100-102, 106.

muller de Carles I, un privilegi per poder instal·lar als seus dominis de Martorell un aparell nou destinat a la indústria tèxtil. Es té informació de primera mà a través d'una carta seva en la qual informava al seu cosí Benet Joan dels problemes que va tenir per a fer funcionar el nou enginy, ja que ella «no tenia fins ara complida experiència en l'art de cardar». És interessant remarcar que Hipòlita es posà en un negoci que no coneixia, si bé era experta en les tècniques de la seda, com es veurà després. Hipòlita va entrar en el nou negoci i, no només es va preocupar d'obtenir el permís per fabricar l'aparell, sinó que a més va fer venir mestres forasters per fer-lo i provar-lo, i es va ocupar que el seu fuster aprengués a fabricar-lo. S'havia informat amb tot detall dels avantatges que tenia comparat amb la perxa tradicional i va contractar un pareire per tirar endavant el negoci. Pocs dies després ja podia afirmar que el seu artifici de cardar *fa prou faena* i que n'havia fet posar un a Girona.

Quan s'assabentà que el gremi de pareires estava queixós per la seva intrusió en la professió, es va reunir amb els còsols i els va explicar personalment els avantatges de l'artifici que havia instal·lat a Martorell. Els va dir que havia buscat una casa a Barcelona per instal·lar-ne un i que el provaria, fabricant alguns draps a compte seu, i que si els convenia en podrien gaudir; però «si amb tots els avantatges, vosaltres no voleu usar de l'art i deixar vostra percha, us tindrè per sensats y jo em contentaré d'haver fet aquestes despeses de buit». De tota manera, ella continuaria fabricant els seus draps; i si l'aparell convenia els pareires, podrien aplicar-lo, ja que ella volia agermanar-se amb ells i formar part del gremi. Hipòlita havia rebut l'exclusiva per instal·lar aquest artifici a Catalunya, però, de fet, estava disposada a vendre, a preu mòdic, el que en podríem dir, en llenguatge actual, la patent al gremi de pareires. I els va convèncer. Conscientment, va utilitzar una sèrie d'estratègies per aconseguir-ho, i va aconsellar al seu cosí que les seguís si volia participar en un negoci semblant a València. Finalment, els pareires la van convidar a la festa de la confraria i, fins i tot, van acceptar que ella posés el preu dels draps, per la qual cosa va calcular les despeses que portava l'aplicació del nou aparell comparat amb la perxa antiga.⁵⁹

59. Vegeu uns fragments de les seves llargues cartes sobre el tema: «Ja haurà sabut vostra mercè que jo comencí l'art en Martorell, i tantost es començà a parlar i estendre la fama de l'artifici [...] Jo, trametí per los consols i pregui'ls que ajustàsen una promia de pareires i que vinguessin a parlar ab mi, i així es feren [...] Los diguí que jo els volia informar d'una cosa nova [...] i que açò era un artifici per cardar los draps sens posar-los a la percha i que jo tenia gràcia de sa Majestat que ningú'n podia fer en Catalunya sino jo [...] Parlat de preus han temptat de posar-los molt baixos, jo la vós dinguí'ls que no volia fer preu ab ells fins veure quines despeses portaria l'art [...] i que'ls prometia que em pagarien alguna cosa menys del que costava a la perxa, e que après segons estarien ells contents de l'aparell e jo auria provat i conatat les despeses, nos podríem concordar del preu; entretant ells han vist la gran aventatge de l'aprell i del que guanyen los draps en l'art i estan tan contents que mostren què no faran contrari al preu que jo voldré posar com sa que los tinc promès alguna cosa manco del que costa a la percha», E. DE AHUMADA, *Hipòlita Roís de Liori (c. 1479-1546)*, Madrid, Ediciones del Orto, 2004, 74-81.

Aquesta dama que va viure entre el segle XV i el XVI (1479-1546) va fer compatibles els afers polítics i econòmics de la més alta noblesa del país amb l'organització d'una empresa tèxtil, a la vegada que va aplicar innovacions tècniques en la indústria i va vendre al gremi de paraires de Barcelona el nou enginy per perxar. També coneixia la tècnica de la seda, que va transmetre a la seva filla Estefania de Requesens, a qui havia educat sola en els seus llargs anys de viduïtat.

La noble Estefania de Requesens va voler iniciar-se en el treball de la seda, segurament amb la finalitat de crear un petit taller al seu palau de Molins de Rei. Va començar per plantar moreres i després va demanar a la seva mare que li enviés llavor de cucs de seda des de València. Llegim com ho explica ella en uns fragments de cartes que envià a la seva mare Hipòlita Roís de Liori: «Jo voldria començar a fer seda enguany [1534], puix pense estar ací [a Molins de Rei] fins a Sant Joan. Suplic a vostra senyoria me mane enviar ab lo primer dos unces de llavor [ous] que sia bona, i vejam com me'n sabré deseixir a la primera volta [...]. La llavor és venguda a molt bon temps [...], com la'm portaren ja s'avivava; i així se n'ha mort alguns dels que eren nats en l'ampolleta; los altres naixen a gran pressa, que crec que dins dos dies serà tota la llavor avivada. De la fulla tinc treball, que encara no n'hi ha sinó molt poca. Ja he proveït per més moreres. Déu vulla que n'ixca mestra...».⁶⁰ Per tal d'aprendre la tècnica s'aconsellà amb persones de l'entorn, però finalment demanà a la seva mare que li enviés un memorial explicant-li la tècnica de la sederia. Volia intervenir en tot el procés, des de la cria dels cucs fins a fer seda, però segurament l'empresa no va poder reeixir, ja que pocs mesos després Estefania es va haver de traslladar amb la seva família a Castella, a la cort de l'emperador.

Altres professionals artesanes

A més de treballs i oficis relacionats amb el teixit, moltes dones es dedicaven a d'altres tasques artesanals. En algunes d'aquestes, com en els sectors productius dels apotecaris i cerers, la presència de dones sembla que estava lligada a una activitat matrimonial o familiar. Participaven a l'obrador, a la botiga i en la gestió del negoci, i en quedar vídues, algunes el continuaven administrant. En el cas dels apotecaris és ben clar: Sança, muller de Francesc ses Canes, intervingué en la gestió de l'obrador, sobretot durant els últims mesos de vida del marit, escrivint de la seva pròpia mà les anotacions comptables pertinents.⁶¹ D'altra banda, Isabel, vídua de Genís Solsona va rebre del seu marit un trujal i altres eines destinades a la fabricació de midó, segurament perquè en vida del marit, Isabel ja s'ocupava de l'elaboració d'aquest producte i per això li va confiar la continuïtat

60. M. GUISTADO (ed.), *Estefania de Requesens, Cartes íntimes d'una dama catalana del segle XVI. Epistolari a la seva mare la comtessa de Palamós*, Barcelona, La Sal, 1987, 22-24.

61. C. VELA, *L'obrador d'un apotecari medieval, segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, Barcelona, CSIC, 2003, 28.

almenys de part del negoci.⁶² En la fabricació de candeles de cera hi havia una participació femenina explícita rellevant, fet que fa pensar que la seva elaboració sovint la feien les dones. En el fogatjament de 1378 constaven tres dones que fabricaven aquest producte (4,6% del total de les 62 censades): per exemple, *Joana qui fa candeles*, juntament amb altres dones citades com a candeleres o venedores de candeles.⁶³ Altres dones es van fer càrrec del negoci familiar com Maria, vídua del candeler de cera Jaume Mateu,⁶⁴ que subministrava brandons de cera blanca i groga al Consell de Barcelona. O Esclarmonda, vídua de Pere de Massanet, que en el seu testament es referia al taller de candeles com el *nostre obrador*; és a dir, l'obrador familiar, de manera que se sentia partícip del negoci.

La panificació, durant l'edat mitjana, estava majoritàriament en mans de dones.⁶⁵ Qui pastava el pa eren les flequeres i les que preparaven el forn i coïen el pa eren les forneres. De vegades coïen el pa que les mestresses pastaven a casa i també podien coure panades o cassoles, cobrant una petita quantitat. Les *ordinacions* municipals i gremials parlen de forneres, flequeres i bescuiteres, posant en femení la professió. Per exemple, les *ordinacions* de Tarragona de 1413 manaven que les flequeres s'asseguessin de poder pastar, demanant el corresponent permís a l'autoritat; també s'especifica que el pa que no tingués el pes degut o fos lleig es tornés a les flequeres.⁶⁶

Anotarem alguns casos concrets de forneres i flequeres. Sabem que el forn de Caldes de Montbui, a principis del segle XIV, estava regit per dones,⁶⁷ entre les quals trobem les flequeres Elisenda Lledó, Romia, muller de Berenguer de Merola, i la fornera Maria Conita, que declarà com a experta en un procés judicial sobre el funcionament d'aquest forn. Ella veia que la majoria de dies el forn estava destemperat perquè sovint hi faltava llenya i que «més vegades en treien pans mal cuits que no pas ben cuits». Ella creia que la culpa de tot això la tenien

62. M. COMAS, «Una adroguera barcelonina del segle XV: Isabel, vídua de Genís Solsona», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 23-II, Barcelona, 2003, 337-346. Tanmateix, no va ser tan fàcil per a la vídua fer efectiu aquest llegat, ja que va trobar l'oposició de la família del seu difunt marit que volia evitar que el trull passés a mans de la vídua.

63. AHCB, Consell de Cent, 1B. XIX-2 fogatge de 1378. La documentació municipal acostuma a diferenciar la venda, de la revenda, de manera que la venda sempre té relació amb la comercialització de la pròpia producció, per la qual cosa interpretem que es tracta de candeleres. Carles Vela considera que la majoria de dones qualificades de «cereres» sobretot venien ciris. C. VELA, *Especiers i candellers a Barcelona a la Baixa Edat Mitjana. Testaments, família i sociabilitat*, Fundació Noguera, Barcelona, 2007, 26.

64. AHCB, Consell de Cent, Clavaria, C. XI, 28-29, f. 184r.

65. Apareixen les dones com a forneres tant als furs de Castella i Lleó (CONTRERAS, «La mujer trabajadora...», 99-112) com als de Santiago de Compostel·la (P. SÁNCHEZ, «El trabajo de las mujeres en el medioevo hispánico: fueros municipales de Santiago y su Tierra», *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Madrid, Almadayna, 1988, 179-190).

66. *Ordinacions i crides de la ciutat de Tarragona...*, 46, 65.

67. VINYOLES, *Història de les dones...*, 184-185.

el forner i la fornera que regentaven el forn en aquells moments.⁶⁸ També tenim l'exemple d'Ermesenda Ivola, la qual arrendà el forn municipal de Vic els anys 1239, 1240 i 1242 al representant del bisbe, que n'era el senyor, i que establia cada any el forn a un professional, home o dona.⁶⁹ Pel que fa a la ciutat de Barcelona, tenim el cas de la flequera Maria Pereç, presumiblement soltera i forastera, que tenia llogat un forn amb tot el parament de pales, fustes, escombralls, al carrer del Pou Nou.⁷⁰ Documentem igualment rebuts de vendes de pa firmats per flequeres, com ara Guillemoneta, muller de Guillem de Plegamans, que va cobrar el pa que havia fet i venut per un àpat funerari l'any 1400.⁷¹

Les dones també treballaven en el sector metal·lúrgic. A Barcelona a finals del segle XIV consta una dona que treballava l'estany i que comptava com a mínim amb una col·laboradora.⁷² També hi ha notícia de la vídua d'un esmolet que adquirí moles per a seguir afilant eines, armes i utensilis.⁷³ Està molt més ben documentat el cas d'Avinyó,⁷⁴ on se sap de l'existència d'algunes dones que feien un treball totalment igual al dels homes, i a més confeccionaven cascs i cosien armadures.

El mestratge femení dels oficis

Com s'ha vist fins ara, la documentació medieval identifica poques vegades directament les dones com a professionals, i encara menys com a gestores d'un negoci.⁷⁵ Un dels indicis més clars que eren expertes en un ofici i que gestionaven personalment l'empresa, era la capacitat que tenien de contractar algú com a aprenent, tant si dirigien un petit obrador de costura, com una empresa de sederia amb un major volum de guanys.⁷⁶ Abans, però, de parlar de les dones com a «mestres» d'un ofici, les qualifiquen entre cometes ja que no van ser oficialment examinades com a tal per les autoritats corporatives. Cal recordar que

68. ACA, Procés de la Reial Audiència, 1314, G.

69. *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vic*, E. JUNENT (ed.) Reus, Asociación de Estudios Reusenses, 1956, doc. 141, 176, 236.

70. AHPB, Jaume Sa Trilla, 53/4, f. 50r. (1398).

71. AHPB, Bernat Nadal, 58/177, f. 52v. (1400).

72. ACA, Processos, 1379.

73. T. VINYOLÉS, «La casa i l'obrador d'un esmolet de Barcelona a finals del segle XIV», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 15, Barcelona, 1976, 9-49.

74. C. CUADRADA, «Les dones en el treball urbà s. XIV-XV», *Anuario de Estudios Medievales* 29, Barcelona, 1999, 224-225.

75. La informació sobre la seva activitat productiva i mercantil procedeix de diverses fonts, molt disperses com contractes d'aprenentatge, testaments, documentació de l'hospital d'infants abandonats de Barcelona, ordenances d'oficis, etc.

76. La seda era un producte de luxe i la sederia requeria una inversió més gran que altres sectors tèxtils i una tècnica especialitzada; les sederes que hem documentat gaudien d'una bona posició econòmica.

els coneixements femenins es transmetien des de sempre de mares a filles i que algunes dones també ensenyaven a altres infants i adolescents de l'entorn. Era un mestratge que primer no estava reglat i no es va posar per escrit fins pels volts del 1300, quan van aparèixer els primers contractes d'aprenentatge signats, tant per homes com per dones.

En un mostreig elaborat a partir de la documentació notarial barcelonina s'han documentat 28 contractes signats per dones entre 1295 i 1403 (quadre 2), l'estudi dels quals permet conèixer no només aquest vessant de la professió de moltes dones, sinó també el seu entorn socioprofessional i saber a qui ensenyaven l'ofici.⁷⁷ Aquests documents es refereixen a la transmissió de la tècnica de dotze oficis diferents: els de bossera, costurera, «filadora de cotó», filadora, sedera,⁷⁸ teixidora, teixidora de vels, cosidora d'or i plata, sabatera, calcetera, merceira, paraire i cotonera. El més corrent era el de costurera, present en tretze casos (46,4% del total), i després, a molta distància, seguia el de sedera (3 casos, 10,71%) i el de teixidora de vels (2 vegades, 7,14%).⁷⁹ Tots aquests oficis pertanyien al sector tèxtil o al sector de la confecció i complements.

La majoria d'aquestes dones que ensenyaven un ofici eren casades (15, que representen el 53,57% del total), encara que també les vídues constituïen un grup nombrós (en total eren 11, el 39,28%); de dues dones (costureres ambdues) no se'n deia l'estat civil, potser perquè eren solteres.

Poques de les casades o vídues tenien el mateix ofici del marit, o el van continuar (quadre 2). Això darrer ho van fer Isabel, vídua del mercer Pere Baldiri, el 1399, i Francesca, vídua del cotoner Bartomeu Sala, el 1403. També poques dones —dues— tenien un ofici pròxim al del marit. Un cas és el de Bonanada, filadora de cotó i vídua del cotoner Berenguer Conamines, i l'altre el d'Agnès, muller del mercader Berenguer Caplliure, que consta com a pellaire el 1400. En aquestes dues ocasions hi va haver coincidència o bé activitats complementàries entre home i muller, sempre en el tèxtil. Així doncs, fora d'aquests quatre casos (14% del total), la majoria d'aquestes expertes tenien un ofici totalment independent i ben diferent del dels respectius marits.

Així doncs, en el cas de les dones casades, els oficis dels cònjuges eren: sabater (en dues ocasions), fuster, mestre de cases, mariner, carnisser, pintor (en

77. J. Baucells aplegà 29 contractes d'aprenentatge signats entre 1295 i 1354, dels quals 12 ho van ser per dones professionals, és a dir, que en aquest període homes o dones experts en un ofici van fer un nombre força igual de contractes (les dones van signar el 40% dels contractes d'aprenentatge). «L'estament dels aprenents dels segles XIII I XIV segons els contractes notariais de Barcelona», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, VI, Barcelona, 1978, 85-142, 108-109. La informació dels altres 16 contractes, que cobreixen els anys 1378-1403, procedeix d'una recerca no exhaustiva efectuada per nosaltres a l'arxiu de protocols de Barcelona.

78. Els documents no permeten saber quin tipus de producte seder elaboraven.

79. Sembla que no es pot deduir que *costurera* volgués dir exactament *modista*, també podria referir-se a cosir altres coses que no roba, com, per exemple, sabates. Simona, en un contracte de 1388, constava com a sabatera i uns anys després com a costurera.

QUADRE 2
Mestresses i aprenents a Barcelona, 1295-1403

<i>Data</i>	<i>Mestressa</i>	<i>Ofici</i>	<i>Aprenents</i>	<i>Referència</i>
1295	Brunissenda, vídua de Pere Ferriol	Bossera	Guillemona	Baucells
1313	Blanca Castellet	Costurera	Guillema	Baucells
1313	Bonanada, vídua de Berenguer de Conamines, cotoner	Filadora de cotó	Maria	Baucells
1319	Elisenda, muller de Pere Roca, sabater	Costurera	Francesca	Baucells
1321	Ròmia Martí, vídua	Sedera	Sibilla	Baucells
1333	Sança Riquer, vídua	Costurera	Elisenda	Baucells
1335	Benvinguda, vídua de Guillem Palau, fuster	Sedera	Valentina	Baucells
1337	Caterina Cardona	Costurera	Geraldà	Baucells
1337	Jaumeta, muller de Bernat Gasull, mestre de cases	Teixidora	Maria	Baucells
1341	Maria, muller de Berenguer Dalmau, mariner	Costurera	Elisenda	Baucells
1341	Margarida, muller de Jaume Pedro, carnisser	Costurera	Francesca	Baucells
1345	Dolça, esposa de Pere Tomàs, sabater	Teixidora de vels	Francesca	Baucells
1378	Joaneta, muller de Sanç Longueras, pintor	Costidora d'or i seda	Elisenda	34/9, 92r.-93r.
1388	Joana, muller d'Antoni Crespià, espaser	Costurera	Bartomeua	55/1, 117v.
1388	Simona, vídua de Joan Abat, traginer	Sabatera	Antònia	55/1, 141r.
1390	Saurina, muller de Pere Avenet	Costurera	Margarida	38/1, 20v.
1393	Caterina, muller de Francesc Fomells, argenter	Sutrici, costuraria	Francesca	50/4, 7v.
1394	Gueraua, muller de Pere d'Olivella	Teixidora de vels	Constança	64/2, 12r.
1394	Alamanda, vídua de Bernat Pellicer, abaixador	Filadora	Antònia	64/2, 73v.
1394	Margarida, muller de Pere Ricart, frener	Calçetera d'agulla	Tomassa	50/4, 7r.
1395	Simona, vídua de Joan Abat, traginer	Costurera	Antònia	34/1, 5r.
1398	Eulàlia, muller de Pere Rastallada	Costurera	Guillemona	2/12, 66v.
1399	Isabel, vídua de Pere Baldini, mercer i botiguer	Mercera	Violant	79/2, 6v-7r.
1400	Clara, muller de Pere Miró, mercader	Sedera	Rafaela	27/3, 46v.
1400	Clareta, muller de Joan Gibert, pintor	Costurera	Franciscona	79/2, 27r.
1400	Agnès, muller de Berenguer Copliure, mercader	Pellaira	noi	27/3, 4r.
1401	Elisenda, vídua de Tomàs Sala, mariner	Costurera	Violant	27/3, 75v.
1403	Francesca, vídua de Bartomeu Sala, cotoner	Cotonera	noi	82/1, 20r.

Font: BAUCELLS, «L'estament dels aprenents...», 85-142, 108-109; AHPB, documentació notarial. Vegeu l'última columna del quadre i nota 71.

dos casos), espaser, argenter, frener i mercader (dues vegades); pel que fa als marits de les vídues eren: cotoner (dos cops), tragner, abaixador i mariner i en cinc casos no s'indica la professió. Per tant, els marits presentaven una gamma d'oficis no gaire més àmplia —en total 14— que poques vegades estaven relacionats amb el tèxtil.

Era molt excepcional que les dones professionals contractessin nois. Només consten tres casos en què ho fessin (quadre 2), i representen el 10,71% dels aprenentatges documentats. En el primer, Isabel, vídua de Pere Baldiri, mercer i botiguer, que tenia un soci en el negoci, contractà un noi de 14 anys procedent de Tremp perquè aprengués l'ofici de merceria.⁸⁰ En el segon, vers l'any 1400, Agnès, muller del mercader Berenguer Coplliure, contractà com a aprenent Guillem Sa Torre, de Vilafranca del Penedès, per ensenyar-li l'ofici de pelleria durant dos anys.⁸¹ Finalment, Francesca, vídua del cotoner Bartomeu Sala, que continuà el negoci del marit, va contractar un noi de 13 anys procedent d'Alcanyís, el qual va prometre que estaria amb ella «*ad adiscendum officium vestrum et alias serviendi vobis in vestris mandatos licitis et honestis*», durant tres anys.⁸² També els contractes signats entre homes i nenes/noies eren molt escassos. De moment només en coneixem dos signats a Barcelona entre 1295 i 1403. En un, un teixidor va contractar una aprenenta, i en l'altre un mercer contractava una altra noia.⁸³

Per tant, a partir d'aquestes dades sobre l'aprenentatge a Barcelona —d'acord amb la mostra que presentem— l'aprenentatge d'un ofici s'esdevenia en una prou estricta divisió sexual del treball. Les dones ensenyaven uns oficis a les nenes, i els homes uns altres als nens, encara que hi havia alguns oficis mixtos com els de teixir o la merceria.

Les dades disponibles sobre l'orientació professional que es va donar als nens i a les nenes acollits a l'hospital d'infants abandonats a Barcelona entre 1426-1429 i 1435-1439 ratifiquen les conclusions sobre l'existència d'una divisió sexual clara del treball a la Barcelona del segle XV. En una recerca pròpia hem localitzat 90 referències a contractes laborals de nens i 137 de nenes que mostren una diferència notable entre el que deuriem aprendre els uns i les altres. Mentre que el 94% de les nenes van ser posades a servir, només ho van ser el 2% dels nens. Mentre que el 20% dels nens se'ls va donar l'oportunitat d'aprendre a llegir, només va passar el mateix amb l'1,5% de les nenes. Mentre que el 78%

80. AHPB, Tomàs de Bellmunt 79/2, 6v.-7r. (1399). Es tractaria d'un cas en què una vídua continuà el negoci del marit seguint el requisit de la corporació que al seu costat hi figurés legalment un home. Tanmateix, era ella la que portava el negoci i la que feia de mestra d'un aprenent

81. Es tracta d'una dona casada que devia regir ella mateixa el negoci de compravenda de roba de segona mà, no sabem si com a part del negoci familiar. AHPB, Francesc de Relat 27/3, 4r.-v. (1400).

82. AHPB, Mateu Ermengol 82/1, 20r. (1403).

83. El 1318 el teixidor Jaume Caldés contractava Elisenda Caselles, i el 1340 el mercer Jaume Rovira, Alamanda Mas. BAUCCELLS, «L'estament d'aprenents...», taula sense paginar entre les pàgines 94 i 95.

dels nens van ser lliurats per aprendre un ofici, només el 4,5% de les nenes van rebre el mateix tracte.⁸⁴ Així com als nens se'ls va obrir la possibilitat d'iniciar-se en un ventall ampli de feines, les poques nenes amb contractes d'aprenentatge accediren només als oficis de filadores, costureres i sederes.⁸⁵ La política d'aquesta institució a l'hora de donar una orientació professional als acollits era ben clara: els nois al taller i les noies a servir.

Entre les classes populars es deuria produir una situació similar a la dels acollits a l'hospici pel que fa l'aprenentatge dels nens i les nenes, ja que el nombre de contractes de noies com a serventes és molt superior als que es van fer per tal que elles aprenguessin un ofici manual.

El treball femení autònom i les corporacions professionals

Com s'ha vist en planes anteriors, fins a finals del segle XIV, i especialment abans de la plena estructuració de les corporacions gremials, els homes i les dones participaven en diversos oficis, els exercien de forma autònoma, eren propietaris dels tallers i contractaven aprenents i aprenentes. O sigui que hi havia dones que tenien un negoci autònom, com queda palès a les *ordinacions* del Consell de Barcelona. Tanmateix, quan, des de principis del segle XIV, algunes corporacions d'oficis van anar obtenint ordenances aprovades per les autoritats municipals o pel monarca, i van anar monopolitzant l'ofici per als seus membres, es van establir normes específiques sobre el treball femení i sobre si les vídues podien dur o no l'obrador familiar.⁸⁶ Cal deixar clar, però, dues coses. En primer

84. Dades extretes dels volums notariais de la primera meitat del segle XV conservats a l'Arxiu General de l'Hospital de Sant Pau, i del *Memorial sobre els expòsits de l'hospital de Barcelona*, manuscrit de la Biblioteca de Catalunya. Les nenes sempre van ser col·locades amb dones expertes per aprendre un ofici.

85. Hi havia quatre costureres, una teixidora, dues broadores de seda i una filatera. Les dades aportades per Bonnassie sobre l'aprenentatge d'oficis a Barcelona coincideixen amb les nostres. Ell va treballar amb 114 contractes de treball de nens/nenes i nois/noies escripturats a Barcelona entre 1479 i 1500. *La organización del trabajo...*, 203-209 i 211-212. Concretament, van ser 87 contractes de nois per aprendre un ofici, 24 de noies en el treball domèstic, i 3 de nois en el servei domèstic; no documenta a les darreries del segle XV contractes d'aprenentatge de noies.

86. Les corporacions professionals van aparèixer primer, tímidament, a partir del segle XII, en forma de confraries, els membres de les quals estaven vinculats per l'ofici que feien; eren, doncs, comunitats de treball, si bé amb finalitats sobretot pietoses i assistencials. Les corporacions medievals no rebien el nom de *gremis*, si bé defensaven els interessos de la professió que van anar monopolitzant amb un control del treball i de la producció, és a dir, progressivament van esdevenir corporacions professionals excoents i obligatòries —que a partir de 1500 rebrien el nom de *gremis*. Eren reconegudes oficialment per les autoritats municipals o per la monarquia. Tot i que la primera corporació d'ofici barcelonina fou la dels molers de Montjuïc, de l'any 1218, i al llarg del segle XIII es reglamentà algun altre art, no fou fins al segle XIV quan a Catalunya van establir-se els estatuts de la major part de confraries amb característiques que podem anomenar *gremials*. Sobre les primeres corporacions de treball vegeu M. RIU, «Aporta-

lloc, que els estatuts corporatius fan poques referències a la participació femenina en el treball artesanal. I, en segon lloc, que alguns oficis no van tenir *ordinacions* i per tant van ser activitats lliures, no regulades, en què les dones podien treballar de manera autònoma i tenir un negoci, com és el cas dels obradors de costura i certes tasques especialitzades en la sederia.

Les reglamentacions de les corporacions van ser cada vegada més estrictes per tal de regular l'aprenentatge i l'accés a l'ofici,⁸⁷ i també van establir normes sobre el comportament i la confessió religiosa o la condició jurídica dels seus agremiats (per excloure els jueus, conversos, esclaus i lliberts), per tal de preservar l'honorabilitat del seu treball. Així, en el cas dels forners i flequers s'investigava el passat del futur agremiat, i sobretot agremiada, ja que es refusava l'entrada a les dones que visquessin en concubinat.⁸⁸

De vegades, les dones van ser admeses en les corporacions com és el cas de les forneres, flaqueres i coraleres, però no amb igualtat de condicions amb els homes. En la primera d'aquestes dues corporacions, les dones casades no podien agremiar-se sense el consentiment del marit. D'acord amb l'ordenança, aquest participava dels guanys de la seva muller, però també havia de compartir les despeses que comportava l'exercici de l'ofici (la compra de blat) i, sobretot, el pagament de les possibles multes. Si el marit es negava a donar el seu consentiment, «la muller sia repel·lida dels dits exercicis».⁸⁹ Les coraleres, segons l'estatut de 1490, havien d'afiliar-se obligatòriament a la confraria, com tots els «mestres, mercaders, obrers, dones e donzelles qui obren del dit coral».⁹⁰ L'estatut del gremi dels coralers preveia uns exàmens per a les dones per demostrar que sabien tallar, perforar, arrodonir, polir i enfilat el corall; els drets d'examen eren més econòmics per a elles, però els seus drets també eren menors, ja que no podien contractar aprenents ni aprenentes sense el consentiment dels dirigents gremials. Si actuaven contra aquesta norma eren castigades amb una multa de cent sous i amb la privació del seu treball.⁹¹ Així, doncs, esdevenien mestres —perquè havien passat l'examen—, però no tenien la llibertat de transmetre l'ofici sense l'autorització de la

ción a la organización gremial de la industria textil catalana en el siglo XIV», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, (1962). *Comunicaciones*, I, 547-559; A. RIERA MELIS, «La aparición de las corporaciones de oficios en Cataluña (1200-1350)», *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval, XIX Semana de Estudios Medievales*, Estella, 1992, 285-318. Antoni Riera explica la dificultat d'establir l'origen i funcions de les primeres corporacions d'oficis que no sempre reconeix vinculades a les confraries.

87. Les disposicions sobre l'examen per esdevenir mestres dels diversos oficis van aparèixer durant la segona meitat del segle XV. AHCB, *Ordinacions* 5 f. 235r.-241. Gremis, reg. 693, 1464.

88. Es tractava d'un ofici amb molta presència femenina, ja que eren elles les qui tradicionalment pastaven i enfornaven el pa, per la qual cosa quan s'instal·laren els primers forns públics els van regir elles.

89. AHCB, *Ordinacions* IV, 10, f. 59.

90. AHCB, Gremis, reg. 788, any 1490. Citat per P. BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a finales del siglo XV*, Barcelona, CSIC, 1975, 39.

91. AHCB, Gremis, reg. 788 (1490); BONNASSIE, *La organización del trabajo...*, 90-107.

corporació. Malgrat que en aquests casos les dones van formar part de la corporació d'ofici, mai no van estar en peu d'igualtat amb els homes, sinó supeditades a ells. Naturalment, els dirigents gremials eren exclusivament homes.

Algunes corporacions van prohibir explícitament que les vídues sense fills poguessin mantenir l'obrador familiar, com la dels teixidors de llana, que ja el 1402 establí que «per esquivar deshonestedats e infàmia, que alguna dona vídua qui sia estada muller de teixidor, o d'altra persona, estant vídua, no puxa ne gos tenir obrador del dit ofici de teixidor, si doncs no ha fill mascle d'edat de 12 anys o més qui vulla ésser teixidor».⁹² La prohibició es portava a terme sense cap tipus de vacil·lació, de manera que els prohoms del gremi de teixidors de llana l'any 1486 es van presentar a casa d'un confrare difunt, l'endemà mateix del seu enterrament, i van arrencar els telers de la paret, per tal que la vídua no pogués continuar teixint.⁹³ La intervenció del Consell de Barcelona va ser necessària per tal de donar a la vídua el termini de tres mesos per poder continuar amb el seu treball com a teixidora. La filatura i la preparació de l'ordim, amb les disposicions de 1447 dels teixidors de llana o paraïres, van passar a estar controlades pels còsols d'aquesta corporació, els quals es preocupaven que aquestes professionals fossin pagades degudament pel seu treball.⁹⁴

Tampoc la corporació dels matalassers ni la dels flassaders,⁹⁵ treballs en els quals existia mà d'obra femenina, no van permetre que les vídues sense fills poguessin mantenir l'obrador del seu difunt marit, encara que fos contractant un professional. En canvi, podia continuar el negoci si quedava un fill legítim del marit que pogués succeir el pare, sempre que es comunicués als còsols.⁹⁶

Les vídues de teixidors de lli podien regir els tallers,⁹⁷ com també les dels cotoners, aquestes sense condicions.⁹⁸ Per a diverses corporacions la solució a la situació de les vídues va passar per acceptar que mantinguessin l'obrador familiar, sempre que contractés «algun jove sufficient qui hagués stat en la dita art» fins que el seu fill arribés a l'edat de fer l'examen que li conferiria el grau de mestre. Aquesta és l'opció dels estatuts dels apotecaris de l'any 1459,⁹⁹ i també dels calçeters, els ferrers, els batifullers, els oripellers i els argenters, entre d'altres.¹⁰⁰

En definitiva, les corporacions d'ofici van tenir un caràcter masculí marcat en què les dones només eren acceptades amb certes condicions, i de vegades ni així. Fins i tot en els oficis més igualitaris, com el dels teixidors de lli, en el qual elles

92. AHCB, *Ordinacions*, IV-4, f. 37.

93. BONNASSIE, *La organización del trabajo...*, 138.

94. AHCB, *Ordinacions*, IV-7, f. 56v.

95. AHCB, *Deliberacions*, II, 28 (1486-1487). Citat per BONNASSIE, *La organización del trabajo...*, 133.

96. AHCB, *Ordinacions*, IV, 11 f. 119. Citat per BONNASSIE, *La organización del trabajo...*, 133.

97. AHCB, *Ordinacions* 3, f. 137 (1406)

98. AHCB, *Ordinacions*, IV, 10, any 1478. Citat per BONNASSIE, *La organización del trabajo...*, 133.

99. GONZÁLEZ SUGRANYES, *Contribució a la història dels antichs...*, 144-146.

100. BONNASSIE, *La organización del trabajo...*, 133.

podien regir un obrador i ser membres de la corporació, les dones no estaven obligades a passar un examen per regir el negoci, ja que els responsables de l'ofici consideraven que les dones no eren capaces d'examinar-se.¹⁰¹ Les *ordinacions* de les corporacions d'ofici van acabar posant moltes dones, que abans havien tingut un treball autònom, sota el control masculí, sovint en condició d'assalariades.

L'impacte de la normativa discriminatòria de les corporacions respecte de la incorporació formal de les dones en els oficis és palesa en la documentació notarial, car al llarg del segle XV van disminuir tant els contractes firmats per mestresses de tallers com per aprenentes. En aquesta mateixa època la discriminació laboral femenina també es va aplicar en l'exercici de la medicina, ja que les dones van ser apartades de la pràctica oficial en ser-los vedat l'accés als Estudis Generals. Així van quedar limitades a exercir l'obstetrícia i obligades a practicar la medicina clandestina, o amb un permís reial especial.¹⁰² Aquesta situació responia a la tònica general en el món occidental en què la progressiva marginació de les dones dels oficis més qualificats i rendibles va ser la norma, a mesura que les corporacions d'ofici hi van regular l'accés, com han posat de manifest diferents treballs.¹⁰³

Conclusions

Hem presentat una aproximació a les dones dels darrers segles medievals que exercien una professió, feien una tasca remunerada o administraven negocis independents. Hem volgut citar casos concrets que ens han permès exemplificar la participació femenina en el món dels negocis i de l'artesanat, com a empresàries i com a mestres artesanes. Constatem la presència d'una quantitat important de dones que treballen en feines pròpies. De fet, moltes dones urbanes tenien oficis i negocis completament diferents dels del marit, i elles els regien de manera independent. També cal remarcar l'existència de relacions mercantils i laborals articulades entre dones.

Podem afirmar que les dones medievals continuaren filant, però a més participaren de manera activa en diversos sectors productius. Les pageses feien les primeres feines de producció de fibres tèxtils o de cera, per exemple, a la vegada

101. AHCB, *Ordinacions V*, f. 235r.-241r.

102. Per decret de les Corts de Cervera de 1359, per exercir la medicina a Catalunya era necessari assistir durant tres anys a l'Estudi General, institució vedada a les dones. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, llibre II, títol VI, capítol 18, Barcelona, Base, 1973 (reedició). Hem publicat un permís del rei Joan I perquè una dona pogués exercir medicina T. VINYOLES, *Les barcelonines a les darreries de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajua, 1976, 174-175.

103. Tant a Londres, com a Bristol, Leipzig i Rochlitz, a mitjan segle XV es va prohibir a les dones que tinguessin tallers tèxtils autònoms. ANDERSON i ZINSSER, *Historia de las mujeres: una historia...*, 432; KOWALENSKI I BENNET, «Crafts, guilds, and women...», 475.

que eren horticultores, avicultores, apicultores... Produïen i venien els excedents als mercats urbans.

Les dones urbanes de la classe menestral treballaven generalment en el món artesanal no agremiat; les trobem especialment en el ram tèxtil i del vestit, en general, en el qual hi havia tasques que eren exclusives de dones com la filatura de les fibres diverses. És remarcable la presència de les empresàries sederes. Hem fet menció especial de les especieres i candeleres; cal insistir en el fet que l'elaboració de pa estava sovint en mans femenines de flequeres i forneres. Al llarg del segle XIV trobem referències també de dones exercint gran varietat d'oficis: sabateres, vanoveres, ollerres, coraleres, corderes, boteres, bosseres, merce-res...; algunes d'elles dirigien els seus propis obradors, d'altres treballaven com a assalariades. Noves recerques ens podrien portar a obtenir-ne més informació.

Les burgeses invertien els seus béns en comandes comercials i algunes actuaven com a prestamistes. Comprovem que de vegades elles feien efectiva la gestió del negoci familiar en quedar vídues. De fet, ho documentem de manera més evident en els documents més primerencs, de les darrerries del segle XIII i durant el segle XIV. La participació directa de les dones en els negocis va minvar al llarg del segle XV; en alguns sectors pràcticament es va anul·lar, com ara en el comerç internacional, l'adrogueria, la medicina, la draperia, etc.

Un cop organitzats els gremis, elles tingueren una presència molt menor, apareixen menys dones professionals a la documentació de caràcter laboral. De tota manera en fonts indirectes veiem que elles van intervenir en la gestió de les empreses: portaven els llibres de comptes, regien negocis i administraven propietats; també intervenien en les tasques artesanals, ara bé ho feien al marge de l'organització gremial i en general en petits obradors, sense formar grans empreses. De fet, tenir una professió no garantia que la dona es guanyés la vida, ja que hem trobat professionals definides com a pobres.

I també dins l'entramat de la societat feudal, les senyores posseïen i dirigien tallers de filatura, a la vegada que administraven els seus dominis. Hem citat nobles que feren compatibles els afers polítics i econòmics que comportaven l'administració d'un feu amb l'empresariat tèxtil i amb les innovacions tècniques, a més de l'educació de les filles.

Podem concloure que les dones tenen cada vegada més problemes per incorporar-se al món dels negocis. Així, des d'inicis del segle XV, no podien exercir com a mercaderes, el món artesanal els anava tancant les portes, sobretot dels oficis més prestigiosos. L'organització dels gremis, cada cop més tancats, fou una causa definitiva d'aquesta regressió. El discurs era cada vegada més misogin i, per exemple, que una dona regís un obrador tèxtil era qualificat de deshonest. De tota manera, fins a finals dels temps medievals, les dones continuaren efectivament participant del món productiu, si bé sovint al marge de les institucions.